
О.В.Рибщун,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри політології і соціології
К-ПНУ імені Івана Огієнка

**КОМУНІКАТИВНА ТА КООРДИНАЦІЙНА
ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ НАУКИ
(на зразках української соціології)**

Внутрішня комунікаційна система сучасної науки як спеціальний предмет наукового осмислення у вітчизняній практиці ще не розглядалась. Втім, феномен цей є надзвичайно цікавим та неоднозначним. Насамперед, попри стійку інституційну організацію, сучасна наука в окремих аспектах видається комплексом автономних неподібних, а іноді навіть ізольованих рівнів. Академічна бюрократія і асоціація безпосередніх виробників наукових теорій є далеко не тотожними системами, хоча зовні вони однаковою мірою репрезентують її як таку. Звернувши увагу на ці та деякі інші особливості функціонування сучасної науки, ми вирішили осмислити її комунікативну функцію на матеріалах української соціологічної науки 90-х років минулого століття. Чому саме 90-тими роками обмежена робота? Для цього є кілька обставин: по-перше, обсяг статті та доцільність використання досить широкої фактологічної бази для доведення деяких припущень; по-друге, доречність використати для дослідження історичний метод, що уможливить сформулювати менш ідеологічно упереджені висновки. Водночас висловимо припущення, що зафіксовані тенденції і закономірності є типовими й для інших галузей української науки, а у певних аспектах – і для світової науки.

Насамперед, спробуємо з'ясувати суть функції наукової комунікації. Саме наукова комунікація дає можливість розв'язати проблеми інтеграції наукового співтовариства, популяризації інформації, обміну досвідом, уможливорює досягнення професійної кар'єри окремими вченими, забезпечує модернізацію науки взагалі. Взявши за основу організацію сучасної української соціології, одразу ж обумовимо, що вона є прямим спадкоємцем традицій соціології радянської, в якій система наукових комунікацій являла собою

чотирирівневу систему. Для кожного з рівнів була характерна своя специфіка: дуже тісне співробітництво на рівні внутрішньо республіканських зв'язків, де ключову (координуючу) роль відіграло кілька організацій. В Україні для соціології це були, насамперед, Інститут філософії АН УРСР і Українське відділення РСА (навколо них вже кооперувалися вузівські та заводські соціологи); інтенсивна та узгоджена співпраця в межах інших союзних республік, де ключову роль відігравали вже «столичні» (російські) наукові центри, які виступали координаторами напрямів і популяризаторами методологічних стандартів; обмежені, але припустимі зв'язки із вченими з країн соціалістичної співдружності; практично відсутні реальні контакти з західними («буржуазними») соціологами, при цьому опосередковане знайомство із західною наукою через критику її теорій та самоосвіту. Пострадянська наука у своїх організаційних основах стала прямим спадкоємцем науки радянської. Багато в чому вона такою залишається й донині, але у певних аспектах, в тому числі в системі інституційних комунікацій, помітні деякі зміни. У чому вони проявляються – спробуємо розібратися.

Насамперед, розпочнемо з першого рівня нашої моделі комунікаційної системи – внутрішньо республіканського.

У 80-ті роки минулого століття роль координуючого вітчизняного центру для соціологічної науки починає виконувати Відділення соціології при академічному Інституті філософії. В останній рік Перебудови його правонаступником стає новостворений Інститут соціології. Отримавши повноцінну систему наукових комунікацій Інституту філософії, він одразу ж стабілізувався у організаційних структурах, успішно функціонуючи уже майже чверть століття. Як відзначено у першому річному звіті Інституту за 1990 р., на той час вже було налагоджено науково-організаційний зв'язок з 50 вузами та академічними інститутами республіки. Він одразу ж стає членом САУ (професійна асоціація), активно проявляє себе поновлена в Інституті Координаційна рада. Однією з основних форм координаційної роботи (поряд з консультативною, лекційною та рецензуванням і опонуванням) в цей час була організація та проведення в Інституті (або за участі інститутських ресурсів) різноманітних семінарів та конференцій, і яких беруть участь вітчизняні й закордонні колеги. За перший рік існування проводяться дві такі конференції в Києві та організовані з місцевими філософами

семинар в Ужгороді, надалі їх кількість буде стабільно зростати: в 1992 р. – 21, 1995 р. – 26. Крім українських учасників приїздять іноземці, а українські вчені стають активними учасниками закордонних семінарів, конгресів, конференцій.

Відзначимо також видавничу активність співробітників Інституту, адже саме через опубліковані праці можна простежити ефективність науково-дослідної організації. Маючи ще з радянських часів налагоджений механізм репрезентації результатів своїх досліджень через наукові публікації, для українських академічних соціологів не було великою проблемою налагодити таку ж чітку систему в самостійному Інституті. Вже у перший рік тут видається 7 монографій, соціологічний довідник, 2 збірники наукових праць, співробітники публікують понад 60 наукових статей. У 1991 р. монографій було вже 8, збірників під грифом Інституту – 4, підручників разом з довідниками виходить вже 8, публікується близько 50 статей. Подальша динаміка загалом зберігається позитивною. Навіть у часи серйозних фінансових труднощів (1994–1999 рр.) соціологи несуттєво зменшували обсяги публікацій, а статей – навіть збільшували*.

Які ж зміни відбуваються на інших рівнях нашої узагальненої моделі? Розпочнемо з третього й четвертого рівнів радянської комунікативної системи, які за нових умов (розпад соціалістичної системи), доцільно об'єднати в один, – зв'язки зі світовою соціологією [9]. Тут простежується доволі суттєва зміна характеру наукових взаємозв'язків, що взагалі можна вважати однією з характерних рис нового, незалежного періоду української науки. Вітчизняні вчені нарешті отримали можливість не лише вільно засвоювати надбання світової соціології з неспотворених аналітично-оглядових праць, а й безпосередньо вивчати її через закордонні стажування. Вже у 1990 р. деякі українські вчені побували у США та Великобританії, в 1991 р. – в США, Австрії, Угорщині та Англії. Крім того, вітчизняні соціологи беруть активну участь у закордонних міжнародних форумах та конференціях, їх запрошують читати лекції в іноземних університетах. Так, лише протягом 1990–1991 рр. для участі в подібних заходах за кордон виїздили В. Паніотто (участь

* Статистична інформація представлена у річних звітах Інституту соціології НАН України.

у роботі XII Всесвітнього соціологічного конгресу), Ю.Пахомов (праця в наглядовій раді Міжнародного Інституту менеджменту у Швейцарії та США), С.Налескін (читання лекцій у Дебреценському університеті, Угорщина), Н.Паніна та Є.Головаха (участь у роботі конференції в Угорщині, Ізраїлі), М.Чурилов (США), В.Євтух (США, Німеччина). В 1992 р. за кордоном побували 14 осіб, здебільшого у США, Німеччині, Бельгії та Великобританії [2, 9–11; 3, 23, 29–30], надалі щороку ця цифра або зростає, або залишається сталою. Таким чином, протягом 90-х років значна кількість українських вчених змогли потрапити за кордон, що надзвичайно позитивно вплинуло на професіональне зростання української соціологічної науки.

Одночасно до Києва приїждять іноземні соціологічні делегації та окремі вчені. Так, у 1990 р. Інститут соціології відвідують професор Університету ім. Дж.Гопкінса, віце-президент американської соціологічної асоціації М.Кон, делегація соціологів з КНР на чолі з директором китайського Інституту соціології Гу Ін Чжу, в 1992 р. – соціологи з Нідерландів та Великобританії (зокрема, відомий британський вчений Дж.Рекс) [1, 13; 3, 31]. Такі зустрічі сприяли налагодженню тривалих зв'язків, що допомагало українській соціології швидше влитись у світову соціологію.

Поїздки українських вчених за кордон і візити до України іноземних колег дали можливість дуже швидко налагодити співпрацю на рівні наукових установ. Перші договори про конкретну співпрацю укладаються одразу ж, як стало можливим їх юридично затвердити. Так, вже в 1990 р. було підписано договір з Інститутом політичних досліджень Угорської АН щодо спільної теми «Включення працюючої та учнівської молоді в економічні та політичні структури в умовах демократизації» [1, 11–12]. В 1992 р. співробітники українського Інституту соціології брали участь в організації та проведенні спільних соціологічних та соціально-психологічних досліджень з деякими міжнародними фондами та організаціями, зокрема, з фондом «Еразмус» Джорджтаунського університету (Вашингтон, США), фондом «Келіє Краузе» (Польща, США), Інститутом Cultur Hrospective та фондом «World Society Foundation» (Цюріх, Швейцарія), Мічиганським університетом (США), Стенфордським університетом (США), Цюріхським інститутом культурної перспективи (Швейцарія), Інститутом Східної Європи (Мюнхен, Німеччина) [3, 29].

Конкретним результатом налагодження такої співпраці стала не односпрямована рецепція стандартів західної соціології, а й спроба поширення інформації про власну унікальність, адже про радянську соціологію, а тим більше про конкретних соціологів, навіть на початку

90-х років у світі знали ще зовсім небагато. Насамперед, механізмом інформування про себе стала можливість публікацій за кордоном. Так, вже у 1992 р. Є. Головаха бере участь у виданні спільної з американськими, ізраїльськими та угорськими вченими монографії, у Франції публікують наукові статті О. Вишняк та О. Буров, В. Троценко надає матеріали для підготовленої у США енциклопедії «Українська діаспора», співробітники відділу історії вітчизняної та зарубіжної соціологічної думки залучають до участі у підготовці монографії «Современная социологическая теория» Дж. Александера, Дж. Рітцера, Е. Туденса, Н. Уїллі, Дж. Тернера.

Повертаючись до комунікативної моделі наукової організації, відзначимо, що на останньому з означених рівнів комунікативних зв'язків – назвемо його рівнем пострадянських республік – взаємовідносини попервах залишались ще досить тісними. Цілоком природно, що між установами єдиної у недалекому минулому наукової системи ще деякий час зберігалися продуктивні робочі відносини. Українські соціологи в цей час беруть активну та участь у міжнародних соціологічних конференціях в Росії та інших пострадянських республіках, часто публікуються у фахових журналах сусідів, тісно контактують з тамтешніми вченими, які працюють над фактично ідентичною проблематикою, загалом переживають схожі процеси становлення та самоідентифікації.

Республіки переживали схожі процеси системних трансформацій, що зумовлювало тісну співпрацю, регулярні порівняльні дослідження. Таких досліджень, насамперед на замовлення російських соціологічних центрів, на початку 90-х років було доволі багато. У більшості випадків це дослідження громадської думки різних верств щодо пропонованої замовником проблематики. Водночас обидві сторони мали взаємну вигоду: замовники з близького зарубіжжя – масиви емпіричної інформації, українські виконавці – додаткові фінансові ресурси та ту ж таки інформацію для власного аналізу [3, 18]. З часом контакти ослабли, причинами чого були економічні та політичні проблеми в пострадянських державах.

Показовою є ситуація 1994 р., коли на певний час були практично припинені конструктивні робочі зв'язки з соціологами Росії [5, 53].

Акцентуючи увагу на залежності науки від політичної ідеології та стабільності економічної системи, підкреслимо значення умов, в яких виявилась українська наука в середині 90-х років ХХ ст. – надзвичайно серйозні економічні проблеми в умовах відносної політико-ідеологічної лібералізації. На нашу думку, тут доречно знову розглянути характер співробітництва українських соціологів з далеким закордонням. Негативний вплив економічної кризи у 1993 р. спричиняє різке скорочення форм такої співпраці виключно (йдеться про міжнародні наукові форуми та особисті зв'язки вчених). Так, протягом 1993 р. у Києві проводяться лише 6 міжнародних науково-практичних конференцій і лише 7 вчених Інституту соціології побували на таких заходах, та й то тільки у близькому зарубіжжі – Росії, Білорусі, Молдові [4, 25–25]. І лише завдячуючи особистій ініціативі гурту ентузіастів-науковців, які довго перебували навіть у вимушеній через фінансові проблеми ізоляції, вже не могли і не бажали залишатися осторонь, вже наступного 1994 р. співробітники Інституту соціології беруть участь у 45 подібних заходах, причому їх географія знову розширюється до Польщі, Угорщини, Німеччини, Фінляндії, Нідерландів, США [5, 40–43]. Кожного наступного року фахівці Інституту організовували й брали участь у міжнародних семінарах, конференціях, круглих столах та інших заходах, що свідчить про невідворотню тенденцію до поступового повноцінного входження вітчизняних соціологів у світове наукове співтовариство, навіть попри негативні впливи фінансово-економічних чинників. Ще один показовий епізод, пов'язаний із закордонними стажуваннями, значущість яких для вітчизняної науки вже відзначалась. У середині 90-х років через ті ж таки фінансові труднощі здавалося, що від подібних стажувань доведеться повністю відмовитись. Проте вихід було знайдено: кілька науковців змогли потрапити на стажування до США, Австрії та Чехії завдяки фінансовим програмам ЮСІА та фонду Сороса [4, 30]. Зрозумівши ефективність подібної практики, наступного року на закордонні стажування завдяки різноманітним грантовим програмам потрапило вже 10 осіб, 1995 р. – ще 10 [5, 48; 6, 37], динаміка залишалась сталою до початку 2000-х років. Загалом тут можемо висловити попереднє припущення, що для сучасної суспільно-гуманітарної науки на рівні

забезпечення її комунікативної та координаційної функцій роль економічних чинників є значущого, але менш життєво-небезпечною порівняно з політико-ідеологічними утисками.

В середині 90-х років, незважаючи на усі труднощі та завдячуючи зусиллям окремих вчених (Є.Головахи, Н.Паніної, М.Чурилова, І.Прибиткової), вдалось не лише не втратити вже налагоджені контакти з іноземцями, а й розвинути їх у співпрацю на рівні спільних проектів. Відстеживши посилений інтерес іноземців до пострадянських реалій, вони зуміли ініціювати ряд двосторонніх угод про спільне фінансування найбільш важливих проектів, а одночасно – й залучення українських вчених у міжнародні дослідження. Зокрема, з вересня 1993 р. на основі двосторонньої угоди між спільним Британо-Україно-Болгарським підприємством, що репрезентувало англійську філію служби Геллапа в Україні та Інститутом соціології АН України, розпочато моніторингові дослідження типу «Омнібус» з аналізу соціально-економічної та політичної ситуації в Україні [4, 25], яке заклало основи майбутнього багаторічного моніторингу «Українське суспільство наприкінці ХХ ст.» В цьому ж році розпочато ще деякі спільні міжнародні дослідження: україно-словацьке «Міжетнічні відносини в Україні й Словаччині: порівняльний аналіз», загальноєвропейський проект «Формування історичної свідомості у підлітків», міжнародний проект «Безпека для Європи». У кількох міжнародних проектах окремі вчені Інституту брали самостійну участь [4, 25–30]. Наступного 1994 р. було налагоджено робочі відносини з Російським дослідницьким центром Гарвардського університету, Східно-Європейським інститутом м. Мюнхена, головною редакцією чикагської «Енциклопедії «Українська діаспора»», Міжнародною асоціацією політичних наук (IPSA), Міжнародною соціологічною асоціацією (ISA), інститутом Відкритого суспільства (Прага), Центральньо-Європейським Університетом (Будапешт), Суспільно-Науковим Інститутом Словацької АН, кафедрою суспільної психіатрії Нью-Йоркського університету, Лейденським університетом (Нідерланди) [5, 44]. До 1997 р. в Інституті соціології виконувалось вже 18 програм спільних з дослідницькими центрами США та Європи [8, 3]. Поступово українська соціологія утверджувалась у статусі визнаного і рівноправного партнера.

Проте, якщо розглядати міжнародну комунікацію вітчизняних соціологів на кількох рівнях паралельно (близькому – з колегами з

СНД та далекому – з фахівцями з інших регіонів), то на фоні інтенсивної співпраці з далеким зарубіжжям у середині 90-х років спостерігається така ж інтенсивна втрата залишків колишніх зв'язків з «близьким» зарубіжжям. Водночас простежується нова тенденція і на першому рівні – внутрішньому – послаблення координаційної функції Інституту соціології.

Ця остання тенденція стає особливо небезпечною для подальшого стабільного розвитку соціологічної науки в Україні. На фоні фактично бездіяльної соціологічної асоціації Інститут соціології протягом 90-х років через власні труднощі так і не зумів стати повноцінним координатором соціологічних досліджень в Україні. Основною причиною цього стала поява величезної кількості недержавних соціологічних служб, які за відсутності загальнодержавної стандартизованої системи збору і обробки соціологічної інформації прориваються на ринок соціологічних послуг і перехоплюють у професійних соціологів величезну кількість замовлень, які виконувались раніше на основі госпрозрахунку. Це були замовлення, спрямовані на забезпечення інтересів окремих приватних фірм, громадських організацій та політичних партій (наприклад, через поширення недостовірних або викривлених соціологічних даних у ЗМІ), на які професіонали ніколи б не підписались. Розуміючи загрозу від такої тенденції, вже у 1996 р. дирекція Інституту соціології ініціює нормативне врегулювання «порядку збору, узагальнення і поширення соціологічної інформації, передбачивши в ньому можливість сертифікації установ, які проводять соціологічні дослідження» [7, 27].

В 1997 р. з'являються практичні наслідки ініційованих заходів – створюється «Національний банк соціологічної інформації». Разом з тим, не отримавши належної законодавчої підтримки і розуміючи, що заради посилення свого впливу потрібно включитись у ринкову боротьбу, а для цього потрібно якомога швидше налагоджувати творчу співпрацю з недержавними соціологічними центрами, насамперед, з найбільш професіональними, Інститут соціології утворює творчі тандеми з рядом незалежних дослідницьких центрів. Неформальні контакти соціологи Інституту соціології підтримували також з окремими вузами, щоправда, спільних наукових проєктів через фінансові труднощі ще не проводили.

Одночасно Інститут соціології в 1997–2000 роках робить кілька кроків, які істотно наблизили до повноцінного забезпечення його

координаційного статусу. Насамперед, замість випуску спільно з Інститутом філософії часопису «Філософська і соціологічна думка» було розпочато випуск власного періодичного вісника «Соціологія: теорія, методи, маркетинг», який повинен був інформаційно підтримувати становлення професійної соціології в Україні і сприяти її неухильному входженню в міжнародну соціологію. Досить швидко вісник став популярним серед вітчизняних соціологів і не менш змістовним, ніж раніше засновані українські та російські видання. Другим кроком було практичне відродження української соціологічної асоціації. На перших порах діяльність організації була досить активною, але через розкол, який настав після залучення українських соціологів до політичного протистояння 2004 р., внутрішні конфлікти у їх співтоваристві призвели до фактичної руйнації організації. Зараз асоціацію намагаються реанімувати, зокрема, в квітні 2007 р. відбувся VI з'їзд САУ, на якому було внесено зміни до Статуту організації, переобрано її керівництво (президентом став В. Бакіров), у жовтні 2007 р. затверджено структуру, керівництво та склад нових дослідницьких комітетів асоціації, тож, можливо, організація в подальшому ще відновить свою колишню значущість.

У 1998–1999 рр. вдалось відновити продуктивність праці власної аспірантури, що, нарешті, дало можливість розпочати підготовку спеціалістів найвищого профілю не лише для власного поповнення, а й для регіонів (насамперед, для вишів). Для цих потреб у 2000 р. при Інституті соціології було створено Вищу школу соціології, започатковано програму Школи молодих соціологів. Проте цих кроків, як видається, явно недостатньо для забезпечення Інститутом соціології ролі повноцінного координуючого наукового центру в масштабах як держави, так і наукової галузі.

На початку 2000-х рр. українська соціологія робить ривок щодо влиття в міжнародну соціологічну спільноту. Про якісно нове визнання її результатів на міжнародному рівні свідчить суттєве збільшення закордонних публікацій вітчизняних вчених. Можна констатувати, що саме з цього часу, через десятиліття після початку нової фази свого життя, українська соціологія, нарешті, вийшла на рівень повноцінної комунікації з світовою соціологічною наукою, адже, незважаючи на усі потуги вітчизняних вчених, до цього часу усі спроби були здебільшого односторонньою рецепцією – праці західних колег активно потрапляли до читання й осмислення українських

соціологів завдяки можливості читати ці роботи мовою оригіналу й у численних перекладах, тоді як публікації авторів, котрі пишуть українською та російською мовами, залишалися практично недоступними для міжнародного соціологічного співтовариства.

Відносно стабільний логічно-послідовний розвиток української соціології був порушений у 2000-х роках, коли у вітчизняних соціологів розпочнуться чвари, породжені їх різнополюсною участю у політичних протистояннях. Роль політико-ідеологічних чинників виявиться набагато більш руйнівною для вітчизняної науки, але то вже є предмет окремих осмислень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звіт Інституту соціології НАН України за 1990 р.
2. Звіт Інституту соціології НАН України за 1991 р.
3. Звіт Інституту соціології НАН України за 1992 р.
4. Звіт Інституту соціології НАН України за 1993 р.
5. Звіт Інституту соціології НАН України за 1994 р.
6. Звіт Інституту соціології НАН України за 1995 р.
7. Звіт Інституту соціології НАН України за 1996 р.
8. Звіт Інституту соціології НАН України за 1997 р.
9. *Рыбицун А.В.* Система научной коммуникации современной украинской академической социологии // Материалы докладов XV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов» [Электронный ресурс]. – М., 2008. – Ч.9. Социология коммуникативных систем. – С.69–71.

Рыбицун. О.В. Комунікативна та координаційна функції сучасної науки (на зразках української соціології).

У статті на основі аналізу комунікаційної та координаційної функцій української соціології робиться спроба виявити тенденції та закономірності розвитку сучасного інституту науки загалом та вітчизняних суспільно-гуманітарних наук, зокрема. Водночас аналізується система внутрішніх комунікацій інституту науки як спеціального предмета наукового осмислення.

Ключові слова: українська соціологія, сучасна наука, сучасна українська наука, інститут науки, комунікаційна функція.

Рыбцун А.В. Коммуникативная и координационная функции современной науки (на образцах украинской социологии).

В статье на основе анализа коммуникационной и координационной функции украинской социологии делается попытка выявить тенденции и закономерности развития современной науки как института в целом и отечественных общественно-гуманитарных наук, в частности. В то же время анализируется система внутренних коммуникаций науки как специальный предмет научного осмысления.

Ключевые слова: украинская социология, современная наука, современная украинская наука, институт науки, коммуникационная функция.

Rybschun A. Communication and coordination functions of modern science (in Ukrainian Sociology samples).

The article through the analysis of communication and coordination functions Ukrainian sociology attempts to identify trends and patterns, characteristic of modern science institute in general and domestic social and humanitarian sciences in particular. At the same time seems to attempt to analyze the system of internal communications Institute of Science as a special subject of scientific understanding.

Key words: Ukrainian sociology, modern science, modern Ukrainian science, institute of science, communication function.